

**YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI BÖLÜMÜ**

**2001-2002 ÖĞRETİM YILI
MEZUNİYET ÇALIŞMASI**

**KONU: AHMED PAŞA DİVANI'NDA
AĞAÇLAR**

**DANIŞMAN HOCANIN ADI SOYADI
DOÇ.DR.NİHAT ÖZTOPRAK**

**ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
UĞUR CANTÜRK**

SINIF-ŞUBE

4-C 980062

LEFKOŞA-2002

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR

AĞAÇLAR.....1

ŞECAR,DIRAHT,EŞCAR,GENEL BİLGİ.....3

DİĞER BEYİTLER.....4

KAYNAKÇALAR.....5

BERG,YAPRAK GENEL BİLGİ.....6

DİVAN'DA BERG,YAPRAK.....6

DİĞER BEYİTLER.....8

KAYNAKÇALAR.....8

ÇINAR AĞACI GENEL BİLGİ.....9

AHMED PAŞA DİVANI'NDA ÇINAR.....11

DİĞER BEYİTLER.....13

KAYNAKÇALAR.....13

SERVİ AĞACI GENEL BİLGİ.....14

AHMED PAŞA DİVANI'NDA SERVİ.....16

DİĞER BEYİTLER.....25

KAYNAKÇALAR.....30

SİDRE GENEL BİLGİ.....31

AHMED PAŞA DİVANI'NDA SİDRE.....32

DİĞER BEYİTLER.....33

KAYNAKÇALAR.....34

ŞİMŞAD GENEL BİLGİ.....35

AHMED PAŞA DİVANI'NDA ŞİMŞAD.....36

KAYNAKÇALAR.....	36
TUBA AĞACI GENEL BİLGİ.....	37
AHMED PAŞA DİVANI'NDA TUBA.....	38
DİĞER BEYİTLER.....	40
KAYNAKÇALAR.....	40

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Ahmed Paşa Divanı'ndaki ağaçlar ele alınmıştır. Bunun için Akçağ Yayınları tarafından 1992 tarihinde basılmış olan Ahmed Paşa Divanı'ndaki ağaç veya ağaçlarla ilgili bir kelimenin geçtiği, serv, eşcar, çınar, vs..., beyitler baştan sona kadar taranmış ve fişlenmiştir. Sonra bu beyitlerdeki ağaçların ne maksatla, nasıl ve hangi manada bulunduğu izah edilmiştir. Daha sonra sistematik bir tasnif yapılmış ve çalışmanın ana bölümleri genel bilgileri ile birlikte "ağaçlar, şecar, berg, çınar, serv, sidre, şimşad, tuba" olarak oluşturulmuştur. Nitekim bu isimler Divan'da yer alan ağaç ve ağaçlarla ilgili kelimelerdir. Her ana bölümün sonunda yararlanmış olduğum kaynakların isimleri yer almaktadır.

Eser içersinde her açıklama sonunda bir ile beş arasında örnek beyit verilmiş, bunun dışında kalan beyitler de o bölümün sonunda "Diğer Beyitler" başlığı altında yer almıştır. Eserdeki bölümler alfabetik bir sıraya göre dizilmiştir.

Bir senelik aralıksız bir çalışma sonucunda oluşturmuş olduğum bu araştırmanın şahsım adına çok yararlı olduğu düşüncesindeyim. Bir konun ilmi ölçüler içerisinde nasıl ele alındığını, nasıl hazırlandığını bu çalışma sayesinde öğrendim.

Her bakımdan bizi destekleyen Sayın dekanım Bülent Yorulmaz'a böyle bir konuyu teklif eden ve çalışmamı baştan sona takip eden danışman hocam Sayın Doç. Dr. Nihat Öztoprak'a ve yetişmemde emeği geçen diğer hocalarıma teşekkür ederim.

LEFKOŞA-2002

UĞUR CANTÜRK

KISALTMALAR

K. : KASİDE

Kı. : KIT'A

T. : TARİH

G. : GAZEL

Hz. : HAZRET

VS. : VE SAYRE

VB. : VE BENZERİ

AĞAÇLAR

Ağaçlar, Türk edebiyatında sahip oldukları vasıflardan dolayı büyük önem taşır. Bu ağaçların bir çok özelliği ya halk inanışlarından dolayı ya da din dolayısıyla gelmektedir. Mesela; uzun yıllar meyve vermeyen ağaçları korkutmak adettir. Birisi eline bir balta alır, sallayarak “keseyim mi ?” der ve ağaca hücum eder. Diğer ağacın meyve vereceğini bu yüzden bağışlamasını rica eder. Bu hücum üç defa tekrar edilir. Sonuçta ceza olarak ağaç gövdesinde, gövde genişlesin diye, bir iki çizik yapılır. Bu, bir halk inanışıdır. Buna benzer ağaçlarla ilgili bir çok inanış vardır ki bunlar edebiyatımızda sık sık kullanılır.

Ağaçlarla ilgili bir başka inanışa baktığımızda bununda dinden dolayı geldiğini görürüz. Mesela; ağaçların secdeye kapanması: Kadir ve Hızır İlyas’dan dolayı Hıdrezllez gecelerinde sular uyur, ağaçlar secdeye kapanırmış. İşte dinden gelen ağaçların bu özelliği de edebiyatımızda bir çok yazar tarafından çoğu kez işlenmiştir.

Ağaçlarla ilgili bu inanışlar dışında Divan Edebiyatı’nda şairlerimiz onların çeşitlerine göre, özellikleri ve şekillerine bağlı olarak bazı hayaller oluşturmuş ve bunları sevgili için kullanmışlardır. Mesela; edebiyatımızda en çok kullanılan teşbih sevgilinin serviye benzetilmesidir. Nitekim serv ağacı çok uzun olmasından dolayı sevgilinin boyuna şekil bakımından teşbih yapılır. Buna benzer bir çok özelliğinden dolayı ağaçlar edebiyatımızda bilhassa divan edebiyatı şairleri tarafından kullanılmıştır.

Ahmed Paşa da Divanı’nda yukarıda saydığımız bir çok özelliğe bağlı olarak ağaçları kullanmıştır. Divan’a genel olarak baktığımızda ağacın

sallanması “raks eylemek” şeklinde düşünülmüştür. Çemen bağ, bostan gibi yerlerde çiçeklerin yanında ağaçlar da görülür. Bunlar cinsi belirtilmeden ele alındığında genelde boyu, dalında kuşların ötmesi, çiçek açması, meyve vermesi, kuruması v.b. hususlara yer verilir.

Onun bir mucize olarak Hz. Muhammed’in sözü üzerine hareket etmesi hadisesi de bir beyitte Hz. Muhammed’in medhi dolayısıyla söylenir. Bunun dışında ağacın kış günü beyazlara bürünmesi bir şeyh’e benzetilir. Bu durum yalnız olarak ele alınmaz ve bir çiçeğe veya bir ağaca nispet edilerek “şah-ı gül”, “şah-ı serv” “şah-ı yasemen”, “şah-ı çınar” gibi isimler altında sevgili için de kullanılmıştır.

Beyitlerdeki serv unsuru genel olarak sevgilinin boyu itibariyle düşünülmektedir. Yani serv ağacı sevgilinin boyu için benzetme yapılır. Çınar beyitlerde, daha çok dalları ve yaprakları bazen de boyu ile ele alınır. Yaprakları ele, dalları da kola benzetilir. O bu şekliyle ya dua eden ya da niyazda bulunan ya da hizmet eden bir kimseye benzetilir. Tuba ve sidre ağaçları da sevgilinin boyunun üstünlüğünü belirtmek için beyitlerde özelliklerine bağlı olarak kullanılmışlardır. Yine şimsad ağacı sevgilinin boyunu belirtmek dışında özelliğine bağlı olarak aşkın tabutunun bu ağaçtan yapılması itibariyle kullanılmıştır. Ağacın yaprağı da bazı özelliklerine bağlı olarak aşkın yüzünün sararması, ayrılık acısı v.b. hususlar için de kullanılır.

Beyitlerde ağaçlar ve çeşitleri şecer, eşcar, ağaç, dıraht, yaprak, berg, serv, çınar ve şimşad isimleriyle kullanılmıştır. Sonuç olarak Ahmed Paşa Divanı’nda ağaçlar genel olarak bir çok özellikleri ve onlarla ilgili inanış ve rivayetlerine bağlı olarak sık sık kullanılmıştır.

ŞECÂR, EŞCÂR, DIRAHT

GENEL BİLGİ

Bu kelimeler “ağaç” sözcüğünün karşılığı olarak Ahmed Paşa Divan’ında karşımıza çıkar. Ağacın sallanması rakseylemek şeklinde düşünülür. Ağacın yetişip büyümesi açısından su ile olan münasebeti, yaprakları ve meyve vermesi, dibinde menekşelerin bitmesi gibi durumlar ağaç ile ilgili özellikler olarak göze çarpar. Ağaç kök itibariyle “kökün içinde saklı olan” diye izah edilir.

Nitekim her dânenin zımnında muzmerdir şecer

Zerre-i hâk-i derinde şöyledir muzmer güneş

(65/K.19-16)

Eşcâra cümle câme-i zerrîn geyirdi bâd

Donanuben salınmağa ıydinge bende-vâr

(96/K.33-26)

Hulkun kokusun aldığıçin bâd-ı seherden

Hoş bûy ile müşgîn ede eşcârı benefşe

(82/K.25-30)

Agşân-ı celâlini penâh eylesin eflâk

Nite ki tuta dâmen-i eşcârı benefşe

(84/K.25-51)

Divan’da ağacın gerek ilkbahar gerekse sonbahardaki hali için “donanmak” tabiri kullanılmıştır. Bazı beyitlerde ilkbahardaki donanışıyla ağaç, tavusa benzetilmiştir.

*Geç şecerden kem değilsen sen dahi raks eyle kim
Şimdi tâvus-ı dırâhtın mevsim-i cevlânıdır.*

(56/K.15-14)

*Donanıb cevlân eder sahrâda tâvûs-ı dıraht
Saçılır rât-ı zemînin dürr-i hoş-âb üstüne*

(58/K.16-51)

Divan'da bir beyitte sabır dolayısıyla benzetilen konumunda olduğu görülür. Bunun dışında bir beyitte onun mucize olarak Hz. Muhammed'in sözü üzerine hareket etmesi, yürümesi olayı Allah'ın Resulü'nün medhi dolayısıyla kullanılmıştır.

*Ey dil dıraht-ı sabrı suvar göz yaşıyla kim
Berg-i cefâ ile verir âhir semer lezîz*

(134/G.31-8)

*Bir parmağınla sîbini şakk eyledin mahin
Meşy etse da'vetinle şecer tan mıdır dehâ*

(31/K.3-14)

Bu beytin ikinci mısraındaki Hz. Peygamber'in ağaç mucizesinin dışında birinci mısrada da. Hz. Peygamber'in diğer bir mucizesi olan parmağıyla ayı ikiye bölmesi (şakke'l-kamer) işlenmektedir.

Diğer beyitler:

*Cûdun denizlerinden ağaç çıksa dikseler
Pirûze berg ola budağında simâr lâ'l*

(50/K.12-30)

Hayfâ ki düştü toprağa bâd-ı fenâ ile
Devlet dırahtı kim kamuya tekye-gâh idi
 (91/K.29-35)

Lâ'l ü yâkût astı mercâna dıraht-ı erguvân
Dürr ü gevher taktı minâye nihâl-i yâsemin
 (75/K.23-4)

Kaynakçalar

Pala İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.

BERG, YAPRAK

GENEL BİLGİ

Divan edebiyatının zenginliği içerisinde yaprak bilhassa gül yaprağı beyitlerde sıkça kullanılan unsurlardır. Berg-i gül renginden kısmen de şeklinden dolayı sevgilinin yanağına ve yüzüne benzetilir. Ağaç yaprağının rüzgarlarla titremesi, rüzgarın önünde sürüklenmesi halleriyle ayrılık rüzgarı önündeki aşığı temsil eder ki bu bakımdan ağaç yaprağı genelde aşığa benzetilir. Çınar yaprağı ise ele benzediği için cömertlik gösterir. Yaprak sonbaharda sararması ile aşığın yüzüne benzer. Nitekim aşık sevgilinin hasretinden hep hasta durumundadır. Berg bazen üzerindeki çiğ taneleriyle de teşbihlere konu olmuştur. “Berg ü bar” yaprak ve meyvedir.

DİVAN'DA BERG, YAPRAK

Ahmed Paşa Divanı'nda da berg çeşitli unsurları ve münasebetleriyle kullanılmıştır. Divan'da yapraklar üzerine yapılan hayal ve tasavvurların çoğu özellikle hazan mevsimine has olan sararmış yapraklar üzerine olduğu görülmektedir. Hemen hemen bütün beyitlerde sararmış yaprak, aşığın yüzü ile teşbih halinde olmuş, sonbaharda akan sular bundan dolayı sarılarla dolu resim(zen-nigar) halinde görülür.

Eşkim revân olur ruh-i zerdimde gûyıyyâ

Berg-i hazân içinde akar zer-nigâr âb

(102/K.36-19)

*Konuldu son per-i tâvûs içinde âyine
Çemende berg-i hazân içre havz-ı şâdırvân
(110/K.393)*

*Hüsnün zemânesinde ruh-i zerdi Ahmed'in
Gül mevsiminde berg-i hazândan haber verir
(161/G.87-8)*

Yaprak, Divân'da "ayrılık" manasına gelen bir durumu vermek için de kullanılmıştır. Buna göre, yaprak rüzgarla birlikte titremeye başlar, bazen dalından koparak rüzgarın önünde sürüklenir gider. İşte bu haliyle yaprak, ayrılık rüzgarına tutulan aşığa benzer.

*Şâh-ı şî'rimde tarâvet komasa tan mı firâk
Esicek bâd-ı hazân berg-i gülistân dökülür.
(154/G.72-13)*

*Cismimi bâd-ı firâkın düşürüp yaprak gibi
Gezdirir sahrâları bir yerde ettirmez mukim
(218/G.205-3)*

Ahmed Paşa yaprağı saç ile birlikte de ele almıştır. Saç, yüz üzerindeki haliyle "can gülşenine asılmış fesata; fesat çıkaran bir yaprak"a benzetilir. Bunun dışında bir çok kez de meyve ile birlikte kullanılan yaprak su yüzünü ve kenarını rüzgar vasıtasıyla tutması veya kapatması gibi hususiyetleriyle beyitlerde kullanılmıştır.

*Cân gülşeninde zülfün berg açtı fitne-engiz
Dil mezra'ında hâlin tohm ekti her belâya
(245/G.263-2)*

*Cûdun bahârı şöyle dür-efşânlık etti kim
Bezme-i hazânda sebzeyle zer saçtı berg ü bâr
(90/K.33-27)*

*Lebi şehidinin üstünde ol sehî-kâmet
Dikerse gül budağın vere berg ü bâr kadeh
(131/G.26-4)*

*Hattın hayâli kim gözümü tuttu gûyiya
Âb-ı revân kenârını berg-i çemen tutar.
(148/G.62-2)*

Diğer beyitler:

*Zülfü sol nakkâşdır kim suya nakş-ı Çin yazıp
Mânîyi mât eyledi bir berg-i müşg-âğın salıb
(125/G.12-5)*

*Şöyle korkutmuş yüreğin hançerin tîz-âbı kim
Kanda bir su görse berg-i bîd-veş titrer güneş
(65/K.19-30)*

*Cenneti berg-i heves tutar cemâlin gülşeni
Kâha saymaz dâne-i meh-tâbı hüsnün hirmen
(285/G.347-1)*

*Sözüm gûş et ki hâmemle cevâhir edeyin îsar
Dıraht-ı bağ-ı firdevse güherden berg-ü-bâr olsun.
(116/K.46-5)*

Kaynakçalar

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul , 1998.

ÇINAR AĞACI

GENEL BİLGİ

İsmi Farsça çenâr'dan gelen bu ağaç çınargiller familyasının en tipik örneğidir. Boyu yaklaşık 30m'ye ulaşabilen çınar, yeşilimsi olup gri bir kabuğa sahiptir ki bu kabuklar parça parça ayrılır. Çiçekleri kılıfsız bir evcikli ve tanecikli tırtılsı başak biçimindedir. Tüylü meyveleri kömeş halinde ve kapçıklıdır. Yapraklar döküldükten sonra hayli zaman yerinde durur. Çınar doğu ve batı çınarı olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu çınarı çabuk büyür ve anayurdu Anadolu'dur. Batı çınarının anayurdu ise Amerika'dır. Çınar, orman ağacı değildir. Bahçe ve parklarda süs ağacı olarak kullanılır. Bezen çapı 1 metreyi bulan dik gövdesinden dolayı gürgüne benzer fakat ondan daha açık bir renkte kereste elde edilir. Genelde yakacak olarak kullanılan çınar, aynı zamanda tahta yapımında ve marangozlukta da kullanılır. Ömrü asırlarca sürebilen bu ağacın en yaşlı ve en kıymetli örneklerini Bursa ve civarında görmek mümkündür.

Çınarın Türk tarihi ve edebiyatında çok önemli ve özel bir yeri vardır. Çınar üzerine Türk yazar ve şairleri tarafından pek çok hikaye ve şiir kaleme alınmıştır. Ayrıca Türk halkı da çeşitli masal ve efsaneler meydana getirmiştir.

Türk tarihine geçmiş olan bir çok çınar vardır. Bunların en önemlilerinden biri İstanbul'daki "Yedikardeşler" çınarıdır ki alt yanları birleşik yedi büyük gövdeden meydana geldiği için bu adı almıştır. Avrupalılar bu çınara "Godefroy" adını vermişlerdir. Haçlı seferi sırasında Hristiyan orduların İstanbul'a geldiği zaman kendileri için büyük önem taşıyan "Godefroy de Bovillian" karargahını büyük çınarın altında kurduğu için zamanla ağaç onun bu adıyla anılmış ve tarihe geçmiştir. Osmanlı

İmparatorluğu döneminde ise bu çınarın etrafındaki çayırlar padişahların gezinti yeri olmuş ve burada uzun yıllar boyunca ev eğlenceleri düzenlenmiştir. Bilhassa II. Mahmut bu çınarın altında dinlenir, onun gölgesinde serinler, hatta sıcak yaz günlerinde dini ve resmi törenleri de bu ağacın gölgesinde yaptırmıştır. O dönemde bir İngiliz elçisi bu çınarın altında kabul edilmiş hatta 1829'daki Kurban Bayramı töreni de bu çınarın altında yapılmıştır. Yedikardeşler çınarı, daha sonraki tarihte çıkan büyük bir yangın sonucunda yanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki çınarların en ünlülerinden biride bugünkü Sultanahmet Meydanı'nda "Vakvak Çınarı"dır. 1656 yılında çıkan bir sipahi ve isyanın sonunda isyancıların isteği uyularak idam edilenler Sultanahmet'deki bu ünlü çınarın kalın dalların asılmış ve bu üzücü olay tarihe "vak'a-yı vakırakiye" adıyla geçmiştir.

Türkiye'deki ünlü çınarların bir çoğu Bursa'dadır. Muradiye'deki "ulu çınar", "somuncubaba çınarı" ve "Eskicibaba çınarı" tarihi çınarlardandır. Bir rivayete göre Eskicibaba çınarının gövdesindeki ayukta bir ihtiyar kundura tamir edermiş. Somuncubaba adlı çınar için söylenen bir rivayete göre ise Somuncu Baba adlı bir ermişin Bursa'dan çıktığı kapının yanında bir çınar kendiliğinden yetişmiştir.

Çınar, Türk tarihinde olduğu kadar Türk edebiyatında da büyük önem taşımaktadır. Onun özelliklerine uygun olarak güzel sözler söylenmiş, efsaneler oluşmuş, beyitler, şiirler yazılmıştır. Çınar, özellikle Türk edebiyatında Divan şairleri tarafından şiirlerinde bir çok kez işlenmiştir.

Boyunun çok yüksek olmasından dolayı şairler tarafından sevgilinin boyuna benzetilmiş hatta onun boyuyla mukayese edilerek sevgilinin boyunun daha uzun daha üstün olduğu söylenmiştir.

Çınar bazen de sevgilinin aşkından yanmış bir aşık olarak hayal edilir. Nitekim onun kabuğu zamanla soyulur ve çıplak gövde çabuk ıslanır ve böylece elektriği nakil hale gelir. Alçaktan geçen bulutlardaki elektrikle çarpışınca ateş meydana gelir. İşte bundan dolayı çok defa yıldırım çınara düşmektedir. Böylece yaşlı çınarların içi çürüyerek dökülür ve zamanla siyah bir renk alır ki bu haliyle yanmış gibi görünür. Anadolu’da kabuğu soyulduğu için “Kavloğan ağacı” denilmektedir.

Divan edebiyatında çınarın büyük gövdesi ve uzun boyundan dolayı bazı şairlerde onu görkemli ve heybetli olmasından dolayı ihtiyar bir dervişe benzetmişlerdir.

Çınar yapraklarının el şeklinde olması çoğu zaman şairlerimiz tarafından onu sevgiliye dua eden aşık olarak hayal etmesini sağlamıştır. Bazen de kumruların daha çok çınarlara konduğunu gören şairlerimiz gül-bülbül arasındaki münasebete yakın bir ilgi hayal etmişlerdir.

AHMED PAŞA DİVANI’NDA ÇİNÂR

Ahmed Paşa Divanı’nda çınar ağacı beyitlerde daha çok dalları ve yaprakları bazen da boyu ile ele alınmıştır. Yaprakları ele, dalları da kola benzetilir. Bu haliyle o, ya dua eden, ya niyazda bulunan, ya hizmet eden ya da saçlı saçan bir kimseye benzetilmiştir. Bu işleri yaptığı kimse ya şairin övdüğü şahıs ya da sevgilidir. Bazı beyitlerinde de kendisini çınara, sevgiliyi de serv’e benzetmiştir.

Ahmed Paşa, Divanı’ndaki çınar ağacını kullandığı beyitlerin çoğunda çınarı, el açıp sevgilinin boyu için duada bulunan aşık olarak hayal etmiştir. Yani çınarın şekli itibariyle ellerini açmış sevgiliye dua eden aşığa benzetmiştir.

Sûsen dil uzaduban okur zülfüne senâ

El götürür çınar boyuna du'â için

(232/G.236-6)

Çünkü çınâr gibi götürdüm niyâza el

Zâriyle baş açıp yüzün ol serv-i nâza tut

(126/G.14-2)

Ahmed Paşa bazı beyitlerinde de çınarın yapraklarının sonbahar mevsiminde sararmasından dolayı, onun bu yapraklarını sevgilisinin kınalı eline benzetmiş ve bu münasebetle kullanmıştır.

Benzer ki kâse sunmağa hânında ıydının

Reng etmiş ellerini güzeller gibi çınâr

(96/K.33-25)

Sevgilinin bu kınası aşıkların kanından yakılmıştır.

Ahmet Paşa beyitlerinde çok az da olsa çınarı sevgilinin boyuna benzetmiş, onun bahara benzeyen güzelliği, güllerle dolu olan yüzü, sümbül saçı ve bütün bunlara ilaveten “serv ü-çınar” olan boyu dolayısıyla aşık, hiçbir gerçek tabiatı aramamış ve sevgiliyi şaşkın bir şekilde izlemiştir. İşte sevgilinin “serv ü çınar” olan boyu daima mukayese ve üstünlük ifadesiyle ele alınmıştır.

Kumru bigi ol kâmet-i dil-cû hevesinde

Gördükçe derim serv ü çınârı n'ideyim dost

(309/Kl.17-1)

Ahmed Paşa, bir beytinde de aşığı çınara benzetmiştir. Aşığın çınara teşbihi, sevgilinin servi olarak ele alınmasına dayanmaktadır. Çınarın geniş ve uzun dallarıyla servinin yanında bulunuşu veya öyle hayal edilmesi, Ahmed Paşa'ya kolunu sevgilisinin boynuna atmış aşığı hatırlatmaktadır.

Nâz ile çınâr attı kolun boynuna servin

Bir yerde iki aşık u maşuk idi gûyâ

Diğer Beyitler:

Geh misk-i teri hûşe kılar şâh-ı çınâra

Geh gâliye gisû düzedir serv-i revâna

(249/G. 270-3)

Benzer ki kâse sunmağa hânında ıydının

Reng etmiş ellerini güzeller gibi çınâr

(96/K.33-25)

Kaynakçalar :

Kurnaz, Cemal, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 1996.

Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Manzumlar*, Ankara, 1993.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken, İstanbul, 1985.

Meydan Larousse, İstanbul, 1992.

SERVİ AĞACI

GENEL BİLGİ

Genellikle yaparkalarını dökmeyen uzun ve düzgün boyuyla dikkati çeken, mezarlıkları süslemek için dikilen bir ağaç türüdür. Eski edebiyatımızda servi ve selvi diye adlandırılan bu ağaç üç türdedir.

Serv-i naz tabiriyle kullanılan dalları etrafına sarkan yeni yetişen servi anlamındadır. Serv-i âzâd, dalları doğru bitmiş bir ağaçtır ki serapa güzel olur. Meyvesi olmadığı için kimse bu ağaca taş atmaz. Şair ağaçları gibi yaprak döküp çıplak kalmaz. Her ağacın yaprak ve meyvesi ile canlılığı görülür. Fakat zamanla bu ağaçlarda çürüme gibi durumlarda olur ki bu ağaçlar canlılığını kaybeder. Fakat servi de ise bu gibi perişan bir hal görülmez. Bu yüzden ona âzâd denmiştir. Serv-i Sehî'ye gelince; doğru büyümüş ve iki dallı olan bu ağaç boy bakımından ele alınır.

Servi ağacı eski edebiyatımızda en çok kullanılan ağaç olma özelliğine sahiptir. Sevgilinin boyuna benzetilen servi, mübalağa sanatı açısından çoklukla sevgilinin boyuna benzemeye çalışan fakat bunu bir türlü beceremeyen konumundadır. Diğer tabiat unsurları sevgilinin boyuna benzediği için serviye gıpta ederler. Sevgilinin boyu için hem benzeyen hem de benzetilen olan servi Divan şiirinden adından en çok sevilen ağaçtır. Onun sevgilinin boyuna benzemesinden dolayı mecaz-i örfî yoluyla artık "boy" kelimesine bile ihtiyaç kalmamıştır. Bu benzetmede mübalağa ve hüsn-i talil sanatları esastır.

Beyitlerde selvinin şu kenarlarında düşünülmesi durumunda bir ırmak, çemen, bezm v.s. unsurlar kendini gösterir. Servinin dibine etek veya ayak

tabir edilir. Bununla sevgilinin eteği veya ayağı kastedilir. Ayrıca dibinden geçen su, dibinde biten çiçek veya çimen onun “eteğini tutma, ayağını öpme, ayağına yüz sürme” şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca servinin gül ve çınar ile olan münasebeti unsurlara nazaran daha fazladır.

Divân şiirinde bazı beyitlerde servi-kumru münasebetine rastlanır. Kumru, daha çok servilerde gezen ve yuva yapan bir kuştur. Eski edebiyatta genelde servi uzun boylu sevgili ve kumru da aşğın canı veya gönlü olarak düşünülür. Kumrunun ötüşü ve feryadı sevgilinin serviye benzeyen boyu içindir. Bu durum tasavvufi olarak biraz daha farklı yorumlanır. Buna göre; servi ve kumru Tanrı ile kulu temsil eder. Servi düz olmasından dolayı “elif” yani “bir(vahdet)” dir. Kumru da ona ibadet eden kulu temsil etmektedir. Kumrunun kul olması, boynunda çemberleme bulunan ve bir ipi andıran aynı renkteki tüyleri ve öterken çıkardığı “Hu.....Hu....Hu...” sesi dolayısıyladır.

Bunun dışında bir de servi-fahte ilişkisi ilgi çekicidir. Fahte, bir üveyik kuşudur. Endamı güzel, sesi hoş olduğu için şairlere malzeme olmuştur. Bülbülün güle pervanenin ışığa karşı ilgi duydukları gibi fahtenin de serviye gönül verdiği bundan dolayı yalnız ona konduğu da kabul edilmektedir.

Üveyik kuşu daima sık yapraklı yüksek ağaçlara, servi bulunmazsa söğüt ve kavaklara konar. Avcılardan ve yırtıcı kuşlardan kendini korumak içinserviye konduğu şüphesizdir. Servinin bulunduğu yerde yılanında bulunması bir takım kuşların yuvalarını servi dalları arasına yapmalarından yılanların bu yuvalardaki yavrularını yemeyi istemelerindendir.

Yaprakların yeşilliği “yeşil giymek”, yaprakların parça parça oluşu “pare pare hırka giymek”, yaprakların rüzgarda salınışı “el almak, elini kasmak, soba ile el oyunu oynamak” şeklinde yorumlanabilir. Onun dik ve düz oluşu “sehî, ber-karar, edepte ayak üstünde durmak, doğruluk, elif gibi doğru olmak, âzâd, âzâde v.b.” gibi tabirlerle, boyunun uzunluğu “başının

taşra olması, el ermez olması, ser-keş olması”, yerinde sabit oluşu “sabit-kadem olmak, adımını atmağa zâr olmak, ayağını sert basmak, yürümez olmak” tabirleri ile ifade edilir. Bunun dışında rüzgarda sallanışı “baştan ayağa hareket olmak, titremek, nazlanmak, semâ eylemek, çalıp oynamak” şeklinde yorumlanır.

Servinin beyitlerde genellikle ifade edildiği kelime ve tabirler şunlardır: dil-cû, dil-ârâ hıraman, hoş-hıram, sim-ten, revan, gümüş, azad, ûraz, ser-efraz, ser-gerdan, sıhî v.b.

AHMED PAŞA DİVANI'NDA SERVİ

Ahmed Paşa Divanı'nda servi ağacı genelde yukarıda verdiğimiz servinin özelliklerine bağlı olarak bu vasıfları itibariyle kullanılmıştır. Şair şiirlerinde canı bağa benzetmiş ve sevgilinin boyunu da servi ağacına teşbih ederek boy ile servi arasında kurduğu ilgi daha çok sevgiliyi bu bakımdan yüceltmek, en üstün göstermek amacındandır.

Servi-su münasebeti, yani servinin daha çok su kenarlarında bulunması vasfı da buna bol bol fırsat verir. Mesela; servi güzel sevgiliden dolayı aklını kaybetmiş ve sevgilinin boyuna özenmiştir. Bu, ona hem şerbet verir hem de ayağına zencir takar. Çemen, sevgilinin boyuna benzediği için onu su kenarında beslemektedir. Aynı amaçla su da sanki ayağına yüz sürmekte veya ona yönelip gitmekte ya da akışıyla sanki onu aramaktadır. Bunun dışında su, akışı dolayısıyla ağlamaktadır ki bunun sebebi sevgilinin suyun kucağına gelmeyen servi boyu dolayısıyladır.

Servi boyunu gördü ki gelmez kenâre

Hasretten ağlayıp yürür uş zâr zâr âb

(101/K.36-5)

Yukarıdaki beyitte “kenâre” kelimesiyle “kucak” manası kastedilmektedir.

Âb-ı şerbet verip ayağına zencîr takar

Delirip kaddine öykündüğüçün serv-i çemen

(233/G.237-3)

Âb-ı revânı gör ki kenârında her nefes

Kaddine benzedem diye serv-i çemen tutar

(148/G.62-5)

Diler ki pâyına düşse serv-i sarâyının

Zencîre çekseler dahi kılmaz karâr âb

(99/K.35-15)

Nâz ile besler çemen serv-i kenâr-ı cûyda

Kadd-i dil-cûna senin olduğıçün hem-tâ gibi

(283/G.342-2)

Valîh nihâl-i kâmetine serv-i cûy-bâr

Hayrân benefşe zülfüne reyhân dedikleri

(275/G.325-3)

Sevgilinin boyunun üstünlüğünü belirtmek için başvurulmuş bu benzetmeler sadece su-servi münasebetiyle sınırlı değildir. Servi, yılın dört mevsiminde de hiç değişmeden kalır. Bu, hazanın sevgilinin boyuna benzediği için ona dokunmaması diye yorumlanabilir. Ayrıca bazı beyitlerde “azad” kelimesi üzerine yapılan tevriyeye de dikkat çekmek gerekir. Servi dibinde

biten nergisin amacı sevgilinin boyuna benzemesi itibariyle onun yolunu altınla bezemektedir.

Hazân yeli nice bozsun tarâvetin servin

Nihâl-i kaddine oldur misâl çünkü hemân

(111/K.39-18)

Serv-i âzâda demen bağ-ı cihândan çıkmaz

Boynu bağlı kuludur bir yanağı gül-gûnun

(201/G.172-2)

Nergis yetiştiği yere yüz sürdüğü bu kim

Sen serv-kâmetin yolunu zer-nigâr ede

(254/G.280-4)

Olmaz idi sürmese yüzün yüce der-gâhına

Hem ser-i serv-i semen-ber kâkül-i müşgin-i dôt

(63/K.18-30)

Ahmed Paşa, serv-saba münasebetinde servinin saba veya herhangi bir rüzgarla olan salınmasını da sevgilinin boyuna dair söylenen sözler veya onun sevgiliye olan aşkı dolayısıyla raks edip sema yapıyormuş biçiminde yorumlamıştır.

Akdı başına hevâsı kaddinin

Ol havâdan serv urur her dem sema'

(184/G.138-4)

Seyr eder serv bağı bî-ser ü pâ

Ağdı başına çün hevâ-yı sabâ

(107/K.38-2)

Bu kâmet-geç içre beğenip raks ü semânın

Gâfirdü sabâ serve yine kul'at-i hazra

(105/K.37-21)

Kâmetin vasfın sabâ zıkr etse serv eyler semâ'

Raks urur lâbüd Hudâvend-gâr anılsa mevlev

(278/G.333-4)

Divanı'nda Ahmed Paşa, servinin bu sallanışı üzerinde özellikle çok durmuş ve “serv-i revân, serv-i çemen, serv-i hoş-hıram” gibi tabirlerle sevgilinin yürüyüşünü tasvir etmek istemiştir. Ayrıca servinin doğru ve düz oluşu da yine sevgilinin boyu ile ilgili bir münasebet olarak düşünülmüştür.

Ol kâmet-i ra'nâ ile bostân-ı revânda

Sen serv-i revân oynamacuk hoşça değil mi

(276/G.327-3)

Gülmesin gül nâz edip naziklenirse goncana

Büyümesin boyuna ger baş çeke serv-i çemen

(234/G.239-5)

Şol dem ki revân eyledin ol serv-i revânı

Çeşmimden iki çeşme revân eyledin ey dost

(127/G.17-2)

Görünürdü gözünün âfet-i cân olacağı

Sezinirdi boyunun serv-i revân olacağı

(299/Kl.11-1)

Şair, sevgilinin boyunun serviden üstünlüğünü bazı beyitlerde bir takım belirli özellikler sayarak göstermeye çalışmıştır. Mesela; sevginin lütuf sahibi ve refât oluşu özellikleriyle serviden üstün olduğu ifade edilmiştir.

Serv demen şol kad-i dil-cûya kim

Servde yok lûtf ile reftâr hey

(281/G.337-5)

Divan şiirindeki sevgili, nazlı sevgilidir. Ancak sevgilinin boyuna benzeyen servide naz yoktur ki bu da sevgilinin ondan üstün olduğunu gösteren unsurlarından biridir. İşte şair aşağıdaki beyitlerde sevgilinin boyunu naz elbisesi giymiş gümüşten bir servi halinde hayal edişi bu farktan gelmektedir.

Anberine olmak için nev-arûs-i hüsnüne

Serv-i nâz üstünde bitmiş kâkülün vardır senin

(195/G.161-3)

Soyundu nâz ile bir serv girdi hammâma

Hezâr yiğ teni gülden elinde bir gilden

(299/Kı.12-1)

Nâz eder âşıklara nâz etmeğe ol serv-i nâz

Nâz hüsnü râzıdır dîvâneye açsın mı râz

(178/G.124-1)

Kemâl-i hüsnüne yazmış hatın ter müşğ ile hüccet

Kabâ-yı nâz ile kaddin donatmış serv-i sîmîni

(284/G.343-2)

Gerçi var benzer yerin kaddine ey serv-i çemen

Lik nâzın yoktur ol serv-i hırâmânım gibi

(266/G.306-6)

Sevgilinin servden ayrılan üstün bir özelliği de onun fethanlığıdır. Bunun yanında servinin meyve vermeyişi, sevgilinin dudağının şekerli, hurma kokulu, hünnap renkli olması, yüzünün aya benzemesi gibi özellikler de onu yücelten farklar olarak görülür.

*Kangı nâ-dân benzetir sen gül budağın serve kim
Serv bâlâ-yı belâ-engîz ile fettân değil
(205/G.179-4)*

*Perhîz ü riyâzet ile teb-lerzeye düşdü
Hurşide dahı savm-ı Mesîhâ neler etdi.
(425/G.322-4)*

*Serv-i gül-ruh derdim ol fettâna likin servde
Sîb-i sîmîn üzre bitmiş berg-i anber-bâr yok
(188/G.144-5)*

*Serv-i ra'nâdır kadin ey piste-leb servin veli
Sükkerin unnâb ile şirin ü ter hurmâsı yok
(187/G.143-3)*

Ahmed Paşa, Divanı'nda bazı sözcükleri kullanırken kelime oyunlarına baş vurmuştur. Mesela; hevâ ve hevâdar kelimelerinde böyle bir oyun sezilmektedir. "Aşk, arzu, istek, aşık veya hava, havalı" anlamlarına gelen bu kelimeler "boy" kelimesiyle birlikte kullanıldığında kastedilen anlam aşk, arzu v.s. olmakla birlikte hava veya havalı olma anlamı da kastedilerek sevgilinin boyunun üstünlüğü de anlatılmak istenir. Buna benzer durumlar az önceki sayfalarda işlemiş olduğumuz "âzâd, âzâde" gibi kelimelerde de söz konusudur.

Ah kim sâye salar serv-i bülendin her yere

Bu hevâdandır benim hâk ile yek-sân olduğum

(221/G.212-5)

Ahmed ol kâmet-i dil-cûya hevâ-dâr olalı

Kande bir serv görürse yakasın çâk eyler

(147/G.60-8)

Beni söğüt gibi baştan ayağa hançere sancar

Hey ol serv-i hevâ-bahşa hevâ-dâr olmasın kimse

(248/G.269-2)

Evet, bu kıyaslamalar sonucunda sevgilinin bütün bu üstünlüklerini servide görmüş ve ona kul olduğunu aşağıdaki şu beyitle itiraf etmiş ve

Serv-i semen görüp dedi âzâde kaddini

Ey kebk-i nâz bende-i refâtârınım senin

demıştır.

Şair, Divan'ındaki bazı beyitlerde herhangi bir özelliğe dayanmayan bazı kıyaslamalar ve yüceltmeler yapılmıştır. Mesela; "tabiat bâğ-bâni" onun gibi bir servi ekmemiş, bâğ ve bostan onun gibisini görmemiştir. Onun bazen kendi kendine gururlanması ve nazlanması da faydasızdır. Sevgili; çıkınca bunların hepsi boşa gitmektedir. Bundan dolayı "benzerim" demesi çok yanlış bir söz olmaktadır ki o bundan utanmalıdır.

Serv-i kaddin göreydi bostanda

Gül budağın mı kordu bostancı

(263/G.300-5)

*Hüsn bâğında tabi'at bâğ-bânı dikmedi
Kadd-i dil-cûyun gibi bir serv-i ra'nâ dostum*

(222/G.215-5)

*Bitmedi gülşende bir gül bir ruh-i zîbâ gibi
İrmedi bostânda bir serv ol kad-i ra'nâ gibi*

(283/G.342-1)

*Varıp ey serv gûl-zâra demişsin benzerem yâra
Bu nâ-mevzûn sözü terk et utan ol kadd-i mevzûndan*

(238/G.247-5)

Sevgilinin boyu bütün bu özellikleriyle aşğın iç hayatını kasıp kavuran, arzu ve iştiağını dayanılmaz bir hale getiren en büyük etkenlerdendir. Bu itibarla beyitlerde kullanılan bela, bâlâ, kıyamet gibi kelimeler anlam bakımından aşğın bu yönünü açıklamaktadır. Sevgilinin uzun boyu aşğın gönlü için bir beladır.

*Bir serv durur yaprağı sine yemişi nâz
Doğrusu belâdır kad-i bâlâsı Alinin*

(192/G.154-3)

*Uzandı hasretim benim ol serv-kâmet
Uş kalısar kıyâmete hasret ne fâ'ide*

(244/G.261-2)

*Serv-i bâlân ile başıma belâlar nice bir
Hışm-ı çeşmin ile cânıma cefâlar nice*

(156/G.78-1)

Bilindiği gibi servi ağacı güzel görünüşlü bir ağaçtır. Aynı zamanda sevgilinin boyu da “bâğ-ı vücud”un süs unsurudur. Vücut bağı ve tabiat ancak onunla süslenmektedir. Bunun yanında bir süs unsuru olan servi kendisi de üzerine bir kabâ giyerek, kafasına taç, boynuna cevher takarak, kızıl güllerle donanarak süslenmektedir.

Hüsn hıl'attır biçilmiş kaddine ey serv-i nâz

Ol kabâ gey yaraşıptır sen dil-ârâm üstüne

(252/G.277-2)

Gümüş serv üzre ol dil-ber komuş zerrîn külâh eğri

Kamer ol reşken tâcın giyer geh doğru gâh eğri

(277/G.330-1)

Şi'rim şi'ârı lutf olalı doğru yaraşır

Medhim kabâsı serv-i küleh-dârım üstüne

(61/K.17-16)

Nev'- arûs-ı hüsnünü zeyn etmeğe ey serv-i nâz

Silk-i cevher düzdü kilik-i dür-feşânım boynuna

(249/G.271-4)

Donatıp serv-i kabâ-pûşu kızıl güllerle

Cem edip dilleri ayş eyledi bülbüllerle

(299/Kl.10-1)

Iyd-ı hüsnünde salın dil-ber-i ra'nâlar ile

Donatıp serv-i kabâ-pûşunu dîbâlar ile

(307/Kl.48-1)

Servi de her ağaç gibi gölge sahibidir. Servi, nasıl yere gölge vermekteyse aşık da uğrunda toprak olduğu sevgilisinden lütuf ve ihsan ister. Burada servilerin mezarlıklarda çok bulunuşu ile “hak olmak” tabiri arasındaki ilgi de dikkat çekicidir.

Bârân-ı eşk-i çeşmim gör ol dıraht-ı nâzı

Ne etti kim nihâl-i serv üzre saldı sâye

(246/G.263-9)

Boyu hevâsı ile bu hevesde hâk oldum

Kili sala sâyesin ol serv gâh gâh bana

(121/G.4-5)

Boy unsurunun estetik bakımından değerli oluşu, aynı zamanda onun hareket halinde bulunuşuna da dayanmaktadır. “Salınmak , hıraman” olarak bundan dolayı sık sık kullanılan tabirlerdir.

Söze gelse lâ'l-i cândır ruh-ı zibâsı ishâkın

Gümüş serv-i hırâmândır kad-i bâlâsı ishâkın

(192/G.155-1)

Bir gonca-i nâzik-dil ü bir serv-i hırâmân

Bir lâle yanaklı ki güler lâle-sitâna

(248/G.270-2)

Diğer Beyitler:

Sebzede ey serv ayağına yüzün sürmezdi âb

Olmasa ol kâmet-i dil-cûy ile hem-tâlîğın

(200/G.170-5)

*Sanadır doğrusu râhım benim ey serv-i bülend
Bâğ-bân bağlasa yüz yerde beni âb gibi*

(280/G.335-12)

*Kaddine karşı gözüm nicesi yaş dökmeye kim
Demiş ol serv-i revân âb-ı revânı severim*

(225/G.222-3)

*Çün aktı gönlüm su gibi sen serv soylu şâhıma
Her dem yüzüm yere sürüp şükr eylerem Allâhıma*

(258/G.289-1)

Gördü ol serv eşkimi dedi kim

Biz bu âb-ı revânsız olamazız

(172/G.111-6)

*Ol serv-i dil-ârâya hevâ-dâr durur âb
Kim düştü bu kasr ayağına bî-ser ü-bî-pâ*

(43/K.11-30)

*Ol şâh-ı serve eşkim akıtma dedim dedi
Ser-sebz olur mu bulmayıcak şâh-sâr âb*

(103/K.36-29)

Arak-riz olsa ol serv-i gül-endâm

Gül-âb ile pür olur sahn-ı hammâm

(309/Kı.16-1)

*Eşkim gibi yüz sürdüğü serv ayağına âb
Bu k'oldu nigârın kad-i dil-cûsuna hem-tâ*

(105/K.37-18)

Servi benzetti kadd-i dil-cûna

Ki dolu pâ-y-ı serve ser nergis

(108/K.38-27)

*Serverâ serv-i ser-efrâz olalı hem-ser sana
Ayağına yüz sürer yüz türlü lûtfuyla çemen
(234/G.239-2)*

*Ol kad-i bâlâya kul oldun çü ey serv-i sehî
Hem hazândan kurtulup hem yanmadan âzâdsın
(239/G.249-5)*

*Ol serv-i hevâ-bahşa heves m'oldu sabâ kim
Dîvâne gibi dem-be-dem eşcâr ile oynar
(144/G.54-7)*

*Ârızın arz et güle gülşende zibâlanmasın
Serve göster kaddini nâz ile râ'nâlanmasın
(240/G.252-1)*

*Serv-i ra'nâdır kadin ey piste-leb servin veli
Sükkerin unnâb ile şirin ü ter hurmâsı yok
(187/G.143-3)*

*Şeker dudaklı kamer yüzlü serv boyluların
Semen-beri nicesin hoş musun safâca mısın
(228/G.228-2)*

*Ey serv-i nâz nergis-i mestine hey de kim
Kıldı cihânda ehl-i niyâzı harâb-ı nâz
(171/G.109-2)*

*Ol serv-i nâz nâza dahi nâz eder dirig
Ehl-i niyâza merhametin az eder diriğ
(185/G.140-1)*

*Serv-i bülend-kâmet ü ma'sûk-ı dil-nevâz
Olmuş nihâl-i gül gibi başdan ayağa nâz
(174/G.117-1)*

Yâ Rab ol serv-i nâz gelmez mi

Nâzdan dahi vâz gelmez mi

(261/G.295-1)

Yâ Rab ol serv-i nâz gelmez mi

Nâzdan dahi vaz gelmez mi

(305/Kı.41-1)

Hıl'at-i hüsn egnine gey yaraşır ey serv-i nâz

Donanıp tâvûs-vâr etsen nola cevân-ı ıyd

(97/K.34-2)

Hüsn nev-rûzunda uşşâkı muhayyer eyleyen

Râstı ol serv-i dil-cünun gül-i handânıdır

(56/K.15-22)

Bâğ-ı hüsnün gerçi çok ettim temâşâ râstı

Görmedim kaddin gibi bir serv-i bâlâ râstı

(261/G.294-1)

Serv ol kade öykünür demen kim

Ol doğrudur iftirâya döymez

(173/G.113-6)

Ben kim ol serv-i hırâmânımın efgendisiyim

Râstı kendi değil bendesinin bendesiyim

(310/Kı.32-1)

Ey serv sana n'oldu siyah etmedin kaban

Benzer ki tutmadın sen anınçün azâ dirig

(115/K.44-9)

*Ne belâ-engîzdir ol serv-i hoş-bâlâyı gör
Bâğ-ı firdevs getirmiş seyr eder Tûbâyı gör
(145/G.55-1)*

*Bârân-ı eşk-i çeşmim gör ol draht-ı nâzı
Ne etti kim nihâl-i serv üzre saldı sâye
(246/G.263-9)*

*Hâk-ı huşg üzre benefşe biter ü sünbül-i ter
Salsa ey serv-i revân sâyesini zülf-i hamın
(194/G.158-3)*

*Bahâr-ı hüsnü sen servin salalı sâyesin câna
Muhabbet bûstânında bulunmaz bir giyâh eğri
(277/G.331-5)*

*Boyu hevâsı ile bu hevesde hâk oldum
Ki sala sâyesin ol serv gâh gâh bana
(121/G.4-5)*

*Ey serv sâyendir veren toprağa cân hâssiyetin
Yolunda ben hâk olmuşum sal sâyeni cân et beni
(271/G.317-7)*

*Hevâ dârında dilber-dâr eden bir serv-i gül-ruhtur
Ki dâr ü gir-i zülfü sır hezârân dâr-ı Mansûrî
(275/G.326-4)*

*Ahmed edelden temâşâ hadd ü kaddin vasfını
Bâğ ü bostân seyrin anmaz serv ü şimşâd istemez
(174/G.116-5)*

*Dedi kim bu serv-i gül-ruhsâr Bostanc'oğludur
Futasın gül dolduruptur saçları reyhânidir.
(299/T.13-3)*

Kaynakçalar :

- Kurnaz, Cemal, *Hâyali Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul, 1996.
- Onay, Ahmed Talat, *Eski Türk Edebiyatında Manzumlar*, Ankara, 1993.
- Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken, İstanbul 1985.
- Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul, 1985.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.

SİDRE

GENEL BİLGİ

Lügat anlamı “Arabistan kirazı” anlamına gelen sidre Kur’an-ı Kerim’de iki yerde geçer. Tefsirde bu ağacın “Arş”nın sağ yanında ilahi bir ağaç olduğu bildirilir ki arş; çadır, sancak, eski astronomide Batlamyum nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kat gökteki felekü’l-eflak, felakı a’zam veya felak-i atlas bile denilen buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i mahfuz’un Arş’ta bulunduğu inanılması dolayısıyla mecazen Allah’ın takdirinin geldiği yer olarak bildirilir. Allah’ın kudret ve ululuğu bu kattan evrene yayılır. Arş Hamele-i Arş denilen dört melek tarafından taşınmaktadır. Cebrail’in mekanı da burası olup ondan öteye geçemez. Arş’tan geçen yalnızca peygamberimizdir ki O, Mi’râc gecesinde Allah ile görüşmüştür.

Hadislere göre altıncı kat göktedir. Gökyüzüne yükselenler ancak buraya çıkabilirlermiş. Nitekim Mi’râc gecesi Peygamberimiz de Cebrail’i burada görmüştür. Sidre’nin yanında cennet vardır ve Cennet’in nehirleri onun arlından akar. Sidre beşer bilgisinin ve amellerinin son hududur. Mutteakiler ile şehitlerin ruhları burada mahşeri bekleyecektir. Sidreyi Tûbâ ile de karıştıranlarda vardır. Sidre kelimesi daha çok “münteha” kelimesi ile birlikte kullanılır. Sıdretü’l-Münteha (son uçtaki kiraz ağacı) ulaşılabilecek en yüksek yer olduğu için Divan şiirinde sevgilin uzun boyunu anlatmak için kullanılır.

Sıdretü’l-müntehâ, mahlukat için en son sınırdır. Ondan ötesi Yarada’nın gizliliklerle dolu yeridir. Beyitlerde sevgilinin yüzü cennetle teşbih edilince Cebrail, sevgilinin boyunun sidre’yi geçtiğini söyleyecektir. Çünkü cennet bu kısımdan sonra gelir. Bunun dışında padişahın yüceliği, namı ve şairin şiiri için de sidre birer temsil olabilir.

AHMED PAŞA DİVANI'NDA SİDRE

Ahmed Paşa, beyitlerinde sidre kelimesini genellikle münteha kelimesi ile birlikte kullanmıştır. Bu kullanımdan dolayı bu beyitler özel bir anlam kazanır ki bu da yedinci kat gökte ulu olan bölgenin sınırını belli etmesidir. İşte Ahmed Paşa beyitlerinde bu iki unsuru sevgilinin boyunu anlatmak için kullanmıştır.

Sidreye benzettiğim ayb etme cânâ kaddini

K'anı benzetmekte bundan müntehâsın bilmedim.

(211/G.191-9)

Ahmed Paşa bazı beyitlerinde sidre ve münteha ile ilgili yukarıda sidre hakkında genel bilgi kısmında verdiğimiz bazı hususiyetleri ve inanışları da kullanmıştır. Nitekim sidretü'l-münteha mahlûkat için en son sınırdır ve Cebrail'in makamıdır. Ondan ötesi Yaratıcı'nın gizliliklerle dolu mahalidir. Sevgilinin yüzü cennette teşbih edilince, sevgilinin boyunun sidreyi geçtiğini söyleyecektir. Çünkü bu sınırdan sonraki kısımdır.

Bâğ-ı cennet gördü kaddinde dedi Cibril-i Rûh

Müntehâdır Sidreden serv-i revânı Yûsufun

(194/G.159-4)

Ahmed Paşa sidre ve münteha kelimesini sevgilinin boyu münasebeti ile kullandığı beyitlerinde boy-sidre-münteha ilgisini aşkın gönlü ve canını yükseklerde uçmak isteyen bir kuşa benzettiği de görülmektedir.

Sidre kaddin fikrine uçmak dil ü cân murgunun

Müntehâ-yı ârzûsu gâyet-i âmâludur

(142/G.49-5)

Ahmed Paşa sidre ve münteha kelimesini kullandığı bir çok beytinde aynı zamanda kuş kelimesini de kullanmıştır ki bundan kasıt makamı bu sidre olan Cebrail'i anlatmaktır. Şair kuş ve uçma ile ilgili bir çok beytinde yukarıda da bahsettiğimiz Cebrail ile ilgili inanışlara işaret etmiştir.

Sidre kaddinde uçarsın dilberin ey murg-ı dil

Müntehâ pervâz edersin âferin pervâzına

(253/G.279-5)

Hatta şair bir beytinde Cebrail için "sidre tavusu" tabirini kullanmıştır.

Sidre tâvûsuna benzer müntehâ kaddinde kim

Müşg-i terden açtı şeh-per kâkül-i müşgîn-i dost

(62/K.18-13)

Ahmed Paşa, bazı beyitlerinde az da olsa sidre kelimesini döneminin önemli şahıslarının yüceliğini, namını belirtmek, onları övmek maksadıyla da kullanılmıştır.

Bu senâ murgu uçarsa ne aceb sidreye dek

Bağlıdır şeh-perine midhat-ı dervîşlerin

(40/K.8-11)

Diğer Beyitler:

Âli makâmı olmağa cân Cebre'ilinin

Sidre budağı gibi boyu müntehâcığım

(214/G.197-2)

Sidre divâne gibi raks ura ey serv-i sehî

Müntehâ kaddin ile salınacak gâh gehi

(283/G.341-1)

Salındığınca sidreyi sır müntehâ boyun

Doğrusu hüsn-i kadde nihâyet hemîn ola

(122/G.6-2)

Bâlâ-yı dost mu görünen yâ belâ mıdır

Ya'ni ki sidre ana göre Müntehâ mıdır

(141/G.47-1)

Nihâyet buldu sende her amel kim

Nihâl-i sidreden sen müntehâsın

(40/K.9-8)

Salardı sâyesini âsumâna sidre gibi

Dikilse nâm-ı bülendinle yer yüzünde nihâl

(72/K.22-13)

Kaynakçalar :

Büyük Türk Klasikleri Cilt 7, İstanbul, 1985.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Cilt 5, İstanbul, 1977.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul , 1998.

ŞİMŞAD

GENEL BİLGİ

“Şimşir kelimesi de aynı manadadır. Her zaman yeşil çalı ya da ağaç biçimindeki bir bitki cinsidir. Genellikle kireçli çorak yamaçlarda biten çok sert sarı odunlu olan bu ağaççıkta genç sürgünler köşeli, derimsi çok kısa saplı yapraklar karşılıklı dizilidir. Şimşir, ağır ve sağlam odun vermesinin yanı sıra süs bitkisi olarak da yetiştirilir. Otuz kadar türünden ikisi Türkiye’de doğal bir yayılım gösterir. Bunlardan adi şimşir kimi kez 10 m’ye kadar uzayabilen genellikle çalı biçiminde olan bir bitkidir. Sürgün verme özelliğiyle makasla budanarak çeşitli görünümlere sokulabilir. Odunu sert, sağlam olan bu ağaç verniklenmeye yatkındır. Oyma işlerinde süs eşyası, müzik aletleri, satranç taşı, küçük ev eşyası v.b. yapımında kullanılır. Ayrıca bizim kültürümüzün bir parçası olan “tahta kaşık” (şimşir kaşık) da bu ağaçtan yapılmıştır. Bunun dışında Kafkasya ormanlarında yetişen şimşirler, gravürcülükte kullanılırlar.

Divan şiirinde de kullanılan şimşad ağacı şiirlerde genelde sevgilinin boyuna benzetilmiştir. Bunun yanında bazen aşığın, sevgilinin hevesinden ölmesinden dolayı tabutunun şimşir ağacından yapılmasını istemesi gibi bir durum da vardır.

AHMED PAŞA DİVAN'INDA ŞİMŞAD

Ahmed Paşa Divan'ında şimşad ağacını çok az da olsa bazı beyitlerinde kullanılmıştır. Şimşad ağacı beyitlerde sevgilinin boyu ile ele alınması dışında gümüş sıfatı ile de kullanılır ki bundan kasıt sevgilinin teninin gümüş gibi parlak olduğunu anlatmaktır.

Nâzdan mâve getirmiş bir gümüş şimşâddan

Berg-i şîveyle bezenmişsin onunçün şâdsın

(239/G.250-1)

Bu beytinde şair naz meyvesine sahip olmasından söz ederek şimşadın meyvesinin olduğunu edebi bir dille belirtmiştir. Böylece sevgili ile şimşadı karşılaştırarak sevgilinin nazı olduğunu fakat bu özelliğin şimşadda olmadığını vurgulayarak sevgilinin şimşaddan daha üstün olduğunu belirtmek istemiştir.

Dedim ey hüsn bahârı nola ger hânemizi

Hadd ü kaddinle bu gün pür-gül ü şimşâd edesin

(238/G.248-6)

Ey peri bu hüsn ile benzer ki hûrî-zâdsın

Ya İrem bâğından ̇rmiş sîm-ten şimşâdsın

(239/G.249-1)

Kaynakçalar :

Meydan Larousse, Cilt II, İstanbul, 1992.

Pala ,İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul , 1998.

TÛBÂ AĞACI

GENEL BİLGİ

Cennette olduğuna inanılan bu ağacın kökü yukarıda daları ise aşağıdadır. Bu ağaç hakkında Kur'an-ı Kerim'de zikredilen (13/29) Tûbâ "güzel bir yer", "ne mutlu", "ne güzel" anlamlarına gelmektedir. Âyetin meali şöyledir: "İman edip Sâlih emel işleyenlere ne mutlu. Âhirette güzel barınak da onlarındır." şeklindedir.

Günümüz Arapçasında "tûbâ leke" deyiimi "ne mutlu sana" anlamında kullanılmaktadır. Arap lügatçilerinden İbni Abbâs'a göre ise bu kelime "cennetin adı" anlamındadır ki tûbâ kelimesi Habeşçe'dir. Nitekim Hz. Muhammed'in bir hadisinde Cennet'te sidrede bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen büyük bir ağaç olduğu belirtilmiştir. Ne var ki Muallim Naci de bu kelimeyi aynı manada kullanmıştır.

"Sâye-i Tûbâ'yı anmam nev-nihâlin var iken"

Yani : "Senin yeni sürmüş fidanın – boyun posun – var. İken Tûbâ ağacının gölgesini anmam" demiştir.

Halk inancında bu ağacın dallarının aşağıda, kökünün yukarıda olduğu söylenmiştir. Nitekim Ziya Gökalp 1915 yılında yazmış olduğu bir manzumesinde :

De ki vardır Tûbâ adlı bir ağaç
Kökü gökte; gönüllerde dalları
Yemişinden yedi ruhum değil aç;
Bütün sevgi, şefkat onun balları

derken de tamamen halk inancını dile getirmektedir. Bunun dışında Ziya Gökalp Emrullâh Efendi'nin eğitim ıslahatına temasla şöyle der:

“... Emrullah Efendi'nin dediği gibi ilim Tûbâ ağacına benzer. Milli eğitim üniversitelerinden başlayarak öğretmen okullarına ve liselere ve onlardan da İlkokullara inilmelidir. Fakat Tûbâ ağacının tepesi akademi değildir. Çünkü akademi kurmaz, muhafaza eder...” demiştir.

Dalları aşağıda ve kökü yukarıda olan bu cennet ağacı sidre'de bulunur ve çeşitli meyveler verir. Dalları cennet sınırını aşan Tûbâ ağacı Divan Edebiyatında genelde sevgilinin boyuna benzetilmek için kullanılır.

Tûbâ ağacının dallarının yerde olması sevgilinin boyuna “baş eğmek” yani kul olmak şeklinde ele alır. Yine bir inanışa göre: Gerçek müminlerin yeri bu ağacın gövdesindedir. Aynı durum sevgilinin boyunu görüp can verenler için de geçerlidir. Bazen de methedilen kişinin sarayındaki ağaçlar Tûbâ'ya benzetilmiştir.

AHMED PAŞA DİVANI'INDA TÛBÂ

Ahmed Paşa, Divanı'nda Tûba ağacını genelde sevgilinin boyuna benzetmek için kullanmıştır.

Tûbâ kul oldu kaddine kâmet hemîn ola

Hüsnün cihânı yıktı kıyâmet hemîn ola

(122/G.6-1)

beytinden sevgilinin boyu tûbâ ağacının boyuna benzetilmiş hatta ondan uzun olduğu da söylenerek mübalağa yapılmıştır. Yani sevgilinin boyu Tûbâ ağacının boyundan da üstündür. Sevgilinin boyu aşığın iç hayatını kasıp kavuran arzu ve iştiağını dayanılmaz hale getiren önemli etkenlerden biridir.

Yukarıdaki beyitte geçen “kıyamet” kelimesi de anlam bakımından onun bu yönünü açıklar.

Halk inancına göre, Tûbâ ağacının dalları yerde ,kökü ise yukarıdadır. Nitekim onun bu özelliği Ahmed Paşa Divanı’nda da yer alır.

Tûbâ boyuna ermediği için şikestedir

Nergis gözüne benzemediğine hastedir.

(138/G.41-1)

Şair ilk mısrada “Tûbâ boyuna ermediği için şikestedir.” derken aradaki boya dair üstünlüğü, Tûbâ’nın bir haline işaret ederek sağlamaktadır. Bu ise onun dallarının yerde oluşunu “kırılma” olarak değerlendirmesidir. Yine dallarını yerde oluşunu da şair sevgilinin boyuna baş eğmek yani kul olmak şeklinde ele almıştır.

Bu ağacın bir özelliği de gerçek Müslümanların yerinin onun gölgesi olmasıdır. Aynı durum sevgilinin boyunu görüp can veren aşıklar, için de geçerlidir. İşte bu özelliği de Ahmed Paşa, bazı beyitlerinde kullanmıştır.

Kaddin kıyâmetin görüben cân verenlere

Tûbâ budağı gölgelerinde makâm ola

(121/G.5-3)

beytinde dini bir inanışa bağlı olarak sevgilinin boyunun görüp de can verenlerin makamı Tûbâ ağacının gölgesi olmuştur.

Divandaki bazı beyitlerde de güzellik ve saça dair diğer teşbihlerle Tûbâ-boy münasebetini görmekteyiz.

Hüsni firdevsinde salınmağa Tûbâ kaddine

Hulle giydirmiş mu’anber kâkül-i müşgîn-i dost

(62/K.18-11)

Şair bazı beyitlerinde serv ile Tûbâ kelimesini aynı anda kullanmıştır. Bu beyitlerinde şair, yukarıda saydığımız Tûbâ ağacının özellikleri dışına çıkmamıştır.

Kâmeti Tûbâ mıdır yâ Rab hü mâ seyr ettirir

Yâ nihâl-i serv-i ra'nâdır gül u sûsen tutar

(165/G.95-2)

beytinde saç-huma hayali ile birlikte sevgilinin boyunun Tûbâ ve servi unsurlarından her ikisine birden teşbih edildiğini görmekteyiz.

Diğer beyitler:

Bir serv-i kabâ-puş kenârında ki onun

Bâlâsı hevasında şikeste kala Tûbâ

(106/K.37-34)

Tûbâ eğer asılmasa cennette nigûnsâr

Soffandaki serv olmasa bu vech ile ra'nâ

(43/K.11-29)

Şol serv ki divârına nakş eyledi nakkâş

Teşbih olunmağa yarardı ona Tûbâ

(43/K.11-28)

Kaynakçalar :

Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1977.

Büyük Türk Klasikleri, Cilt 5-7, İstanbul 1985.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken, İstanbul, 1985.